

TIJD- EN STIJLGIDS

Gebouw(d) om te blijven

Een monumentale tijdreis

Gebouw(d) om te blijven

Een monumentale tijdreis

Rotterdam wordt vaak gezien als de stad van de wederopbouw. En dat is niet onterecht; tijdens de Tweede Wereldoorlog is veel van het oude Rotterdam verloren gegaan. Toch zijn er in de stad nog veel meer sporen van vóór de oorlog te vinden dan je misschien denkt. In deze tijdreis nemen we je mee langs de ups en downs in de geschiedenis van de Maasstad, aan de hand van monumenten - van eeuwenoud tot (relatief) nieuw.

In vijf hoofdstukken ontdek je hoe Rotterdammers door de eeuwen heen leefden, hoe de stad er toen uitzag en welke gebouwen ze hebben neergezet, die je vandaag de dag nog kunt bewonderen. Je ziet hoe elke periode een eigen 'smoel' had, en hoe bouwstijlen direct samenhangen met wat er toen speelde, in Rotterdam, Holland, West-Europa en ver daarbuiten. Met steeds een Rotterdams monument als voorbeeld kun je straks ook andere gebouwen in de stad beter plaatsen in de tijd.

Je kunt deze gids natuurlijk lezen vanuit je luie stoel, maar nog leuker is het om met deze tijdreis in de hand de stad in te trekken. Dan zie je dat uit alle tijdlagen nog monumenten overeind staan. Het hart van Rotterdam mag dan gebombardeerd zijn, de geschiedenis van de trotse havenstad ligt nog altijd aan de oppervlakte. Veel plezier!

1. De Middeleeuwen

Tot 1630

Waar nu de marktkramen op de Binnenrotte staan, begon Rotterdam ooit als een dam in de rivier de Rotte. Hier ligt het prille begin van de stad. Het gebied zelf is al veel ouder: archeologen vonden er prehistorische werktuigen, een crematiegraf uit de Romeinse tijd en sporen van vroeg middeleeuwse boeren en vissers. Maar omdat het drassige, moerasachtige gebied constant onder water liep, was het tot de bouw van de dam nooit permanent bewoonbaar.

In 1340 kreeg het plaatsje dat rond de dam ontstond stadsrechten. Er kwam een stadsbestuur en stadsmuren met poorten, ter verdediging én om de handel te controleren. De economie draaide vooral om landbouw en de productie van leer, wol en bier. De Rotterdammers woonden in houten huisjes met moestuinen en varkens in de achtertuin.

Toch zat het bouwen hen al in het bloed: tussen 1449 en 1525 werd de Sint-Laurenskerk gebouwd. Als je binnen de stadsmuren wilde wonen (wat in die tijd wel verstandig was) moest je letterlijk je steentje bijdragen en drieduizend bakstenen doneren. De kerk werd hét hart van de stad, een plek voor gebed en ontmoeting. Het dagelijks leven en de kerk waren nauw verbonden; elke dag waren er preken en om de zoveel tijd trok een feestelijke processie door de stad. De kerk was betrokken bij geboorte, trouwen, biechten, ziekte en dood.

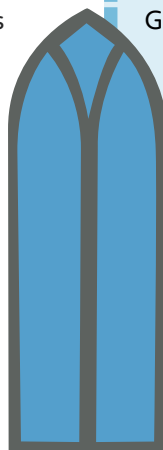
Ondertussen groeide de handel, vooral in haring. De Rotterdamse haven had contacten tot in Frankrijk en Engeland. Maar het was geen rustige tijd. In de bloedige strijd tussen de Hoeken (adel, *tégen* centrale macht in Holland) en de Kabeljauwen (handelselite, *vóór* centrale macht in Holland), koos Rotterdam de kant van de Kabeljauwen - het centraliseren van de macht zou rust en eenheid brengen, wat goed was voor de handel was de gedachte. Dit leidde ertoe dat Rotterdam door de Hoeken werd veroverd en geplunderd, waar de stad nog lang last van zou hebben.

BOUWSTIJL

Gotiek & Renaissance

Gotiek zocht de hemel op: hoge muren met verticale lijnen, glas-in-loodramen die bovenin in een punt samenkomen (spitsbogen). In Rotterdam is de

① **Laurenskerk** (1449-1525) het enige overgebleven gebouw uit deze tijd. Het baken van de stad, dat het bombardement (hoewel niet ongeschonden) overleefde. Ook de **stadsmuur***, waarvan je in het ondergrondse treinstation Blaak nog een stuk kan zien, herinnert nog aan het middeleeuwse Rotterdam.

2. Rotterdam Staat Op

1500–1700

Rond 1500 was Rotterdam er slecht aan toe: nog maar zo'n 8.000 inwoners en veel schade door de oorlog en bezetting door de Hoeken. Toch bloeide de stad langzaam weer op, onder andere door zijn positie tussen de rijke handelsstad Antwerpen en het in opkomst zijnde Amsterdam. Daarnaast trokken de haringvisserij en investeringen in de haven nieuw leven aan.

In de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) schaarde Rotterdam zich achter de opstand tegen de macht van de Spaanse koning en de onderdrukking van het protestantse geloof. De kleine stad speelde geen grote rol in de oorlog, maar Willem van Oranje verbleef er wel een tijd in zijn strijd tegen de Spanjaarden. Intussen breidde de haven uit met de Leuvehaven en Wijnhaven, waar veel Vlamingen en Brabanders, gevlucht voor het geweld van de oorlog, een baan vonden. Tussen 1600 en 1650 groeide de stad razendsnel van 12.000 naar 30.000 inwoners. Rotterdam kreeg de eerste koopmansbeurs van Nederland (1598) en had een kantoor van de VOC en WIC. Zeelieden trotseerden gevaarlijke reizen en de rijkdom vloeide naar de stad.

Religie bleef belangrijk. Rotterdam ontwikkelde zich tot een belangrijk centrum voor de remonstranten (protestantse christenen die pleitten voor religieuze tolerantie en het loslaten van dogma's). Dit leidde tot felle conflicten met de strengere, calvinistische protestanten. Uiteindelijk werden de remonstranten verboden en verdreven, maar door het handelsskarakter van Rotterdam bleef er altijd wat ruimte voor hen om te bestaan. Dat zie je nog steeds terug: Rotterdam heeft tot op de dag van vandaag een relatief grote remonstrantse gemeenschap.

BOUWSTIJL

Hollands classicisme

In de Gouden Eeuw wilde de elite gebouwen die macht en orde uitstralen. Gevels die aan tempels doen denken, met pilasters ('zuilen' die op de gevel geplakt zijn), rechte lijnen en symmetrie. In Rotterdam zie je dit duidelijk bij het

② **Schielandshuis** (1662): statig en klassiek. Ook het

③ **Erasmusbeeld** (1622) op het Grotekerkplein, het oudste bronzen standbeeld van Nederland, is uit deze periode.

3. Rijkdom en Revolutie

1690–1850

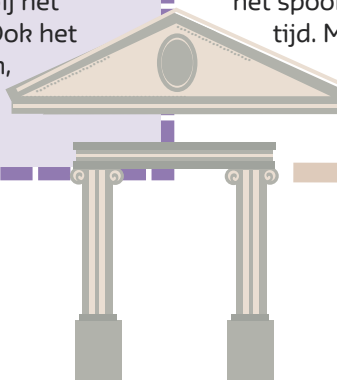
Rond 1700 was Rotterdam 'af': de stad groeide nauwelijks, maar kreeg wel een deftiger gezicht. Oude huizen maakten plaats voor sjeke panden aan de Boompjes en het Haringvliet. Ook verschenen er publieke gebouwen, zoals het Oost-Indisch Huis en een enorme nieuwe beurs aan de Blaak.

De adellijke elite was er nog steeds; zij waren rijk en schoven elkaar belangrijke bestuursfuncties en luizenbaantjes toe. Maar voor het eerst waren er nu ook rijken van niet adellijke afkomst: burgers die veel geld verdienden in de handel en de haven. Al die rijkdom zorgde ervoor dat cultuur in Rotterdam bruiste, met concerten, literaire genootschappen, wetenschappelijke kringen en mini-musea van rijke families die in hun huizen hun modieuze interieurs en kunstcollecties ten toon stelden.

Maar de welvaart was ongelijk verdeeld. Terwijl een paar families rijk werden, kon de rest vaak nog maar net rondkomen. De oorlog met Engeland in 1780 deed hier nog een schepje bovenop, wat leidde tot een echte crisistijd. Burgers eisten verandering, en vormden zelfs een eigen burgerleger.

Met de inval van de Franse revolutionaire troepen (1795), die in Frankrijk net hun eigen koning en elite een kopje kleiner hadden gemaakt, kwam die verandering er. De oude machthebbers werden verjaagd en de Bataafse Republiek werd uitgeroepen, naar Frans voorbeeld. Daardoor ontstond wel conflict met Engeland (de vijand van Frankrijk), waardoor de internationale handel sterk terugliep. Intussen was de Maasmonding zó verzand dat grote zeeschepen Rotterdam niet meer rechtstreeks konden bereiken, en had Rotterdam te lijden onder de tol die op de Rijn geheven werd. Concurrenten met beter bereikbare havens waren in het voordeel.

In 1830 kwam hier wat verbetering in, met het Kanaal door Voorne. Iets later kreeg Rotterdam aansluiting op het spoor; een belangrijke stap richting de moderne tijd. Maar de échte grote verandering, vooral voor de 'gewone' Rotterdammer, die moest nog komen.

ROTTERDAMS RELLEN

In de zomer van 1690 brak in Rotterdam een grote, gewelddadige rel uit. De schutterij (de BOA's van die tijd) vierde feest, en bij feest hoorde wijn. Maar wijn was duur, doordat er hoge belastingen op geheven werden. Eén van de schutters wist een adresje waar je, illegaal, belastingvrij wijn kon kopen.

Helaas werden ze betrapt door een paar accijnspachters (mensen die de wijnbelasting innen). Er ontstond een knokpartij, waarbij schutter Cornelis Kosterman één van de pachters dood sloeg. Kosterman werd gearresteerd, gemarteld tot hij bekende, en daarna op brute wijze onthoofd; de beul moest wel vijf keer hakken voordat het hoofd eindelijk rolde.

De Rotterdammers waren woest. Kosterman was van goede komaf en de straf was wreed. De accijnspachters waren al gehaat, en de arrogante baljuw Van Zuylen van Nijvelt (een soort officier van justitie) maakte het alleen maar erger. Een woedende menigte plunderde het huis van een accijnspachter. Daarna trokken ze, bewapend met gestolen kanonnen, naar het huis van de baljuw en schoten het aan gort.

Achter de schermen speelden grote politieke belangen. De burgemeester van Rotterdam, Pieter de Mey, en de baljuw waren vijanden en de rel bleek door de burgemeester en zijn vrienden te zijn aangewakkerd. Uiteindelijk ging zelfs Willem III, de hoogste politieke figuur in de Republiek, zich ermee bemoeien. Hij koos de kant van de baljuw en ontsloeg de burgemeester. En zo leek alles weer bij het oude, maar *het Kostermanoproer* had de verhoudingen tussen burgers en machthebbers voorgoed op scherp gezet.

BOUWSTIJLEN

Lodewijkstijlen (1700–1810)

Barokke elegantie uit Frankrijk deed zijn intrede. Statige gevels met vaak een duidelijk 'midden', slijk aangekleed met krullen, bloemen en beeldhouwwerk. In Rotterdam zijn nog sporen te zien in **koopmanshuizen aan het 4 Haringvliet** en de **5 Rechter Rottekade** (ca. 1700), en de **6 Wijnhavenpanden** (ca. 1750), waar de gevel nét iets rijker versierd is dan bij de burelen.

Neoclassicisme (1800–1880)

Deze stijl keek terug naar de tempels van het oude Griekenland: wit, strak, zuilen en frontons.

Rotterdam verloor veel neoclassicistische gebouwen in de Tweede Wereldoorlog, maar met

7 Villa Dijkzigt (1852) en **8 Villa Welgelegen** (1872) hebben we er nog twee schoolvoorbeelden van.

Neogotiek (1830–1910)

De gotiek keerde terug met moderne bouwtechnieken: spitsen, pinakels en glas-in-lood maakten een comeback.

De **9 Sint-Lambertuskerk** (1875–1878) in Kralingen, ontworpen door E.J. Margry (leerling van de beroemde architect Pierre Cuypers) is hier een mooi voorbeeld van.

4. Een Stad in Beweging

1850–1940

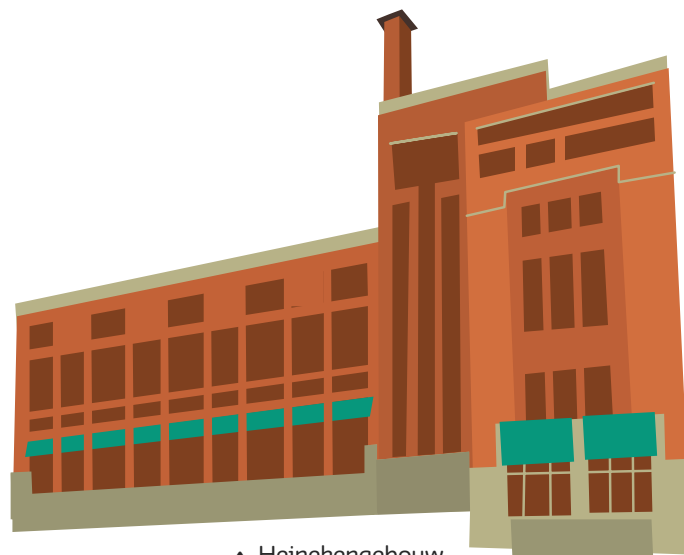
Halverwege de 19e eeuw was Rotterdam een stad vol armoede en overbevolkte steegjes. De stad trok nieuwe inwoners aan op zoek naar werk, maar die vonden vooral ellende, achterstand en vervuiling. En dat moest anders. Stadsarchitect W.N. Rose kwam met frisse ideeën: schone grachten, groene singels, lucht en ruimte. Intussen waren er grote plannen voor Zuid: ruimte genoeg voor havens én arbeiderswijken. Daarvoor moest er ook een brug komen, én een spoor, dwars door de stad. Daarbij was het Voornse kanaal inmiddels alweer te klein geworden voor de nieuwste zeeschepen. Met de Nieuwe Waterweg (tussen 1866 en 1872 gegraven) werd eindelijk de droom van een open zeehaven gerealiseerd.

De ambitieuze plannen boden mogelijkheden, waar vooral de flamboyante ondernemer Lodewijk Pincoffs wel raad mee wist. Hij bouwde de Entrepothaven met pakhuis **De Vijf Werelddelen**, de Spoorweghaven en het **Poortgebouw**. Zijn geld en ideeën leken oneindig.

Maar: Pincoffs bleek een oplichter - of een *dromer*, als je het zo wilt zien. Uiteindelijk vluchtte hij met een schuld van (omgerekend) tussen de 100 en 500 miljoen euro naar Amerika. G.J. de Jongh, hoofd Gemeentewerken Rotterdam, nam het stokje van hem over. Hij ontwierp onder andere de Rijnhaven, Maashaven, en Waalhaven - toen de grootste gegraven haven ter wereld.

Woningprojecten als Vreewijk en Heijplaat boden betere woonomstandigheden dan de troosteloze, armoedige binnenstad. Het meest berucht was de Zandstraatbuurt, midden in het centrum. Een verpauperde arbeiderswijk en uitgaansbuurt, vol kroegen, nachtclubs, danslokalen en bordelen, afgewisseld met smalle stegen en gammele huizen waar volgens verhalen de ratten in de bedstee sliepen.

in 1911 besloot de gemeente twee vliegen in één klap te slaan door de Zandstraatbuurt af te breken. Hiervoor in de plaats kwamen de stadsboulevard Coolsingel met het nieuwe **stadhuis**, het **hoofdpostkantoor** en de deftige Meent.

▲ Heinekengebouw

BOUWSTIJLEN

Eclecticisme (1850-1900)

Architecten combineerden stijlen naar hartenlust: van barok tot middeleeuws, fantasierijk en werelds. Stadsvilla's kregen balkonnetjes, pakhuizen kregen trapgevels. In Rotterdam komt de eclectische grandeur terug in het **10 Wereldmuseum** (1852), het **11 Poortgebouw** (1879), de **12 Spanjaardsbrug** (1886) en het **13 Hulstkampgebouw** (1889).

Jugendstil & Art Nouveau (1895-1915)

Deze sierlijke stijlen keken niet naar het verleden, maar naar de natuur. Denk aan gevels met ranke lijnen, bloemenmotieven, glas-in-lood en gietijzer: elegant, fris en kunstzinnig. In Rotterdam zijn Jugendstil-elementen te vinden in het **14 Witte Huis** (1898), **15 Hotel New York** (1901) en **16 Koninklijke Roei- en Zeilvereniging De Maas** (1908). Art Nouveau zie je in de **17 Arminiuskerk** (1895-1897), de **18 woonhuizen Van Ameijden van Duijm** (1901) aan de Schiedamsesingel en het **19 Heinekengebouw** (1932),

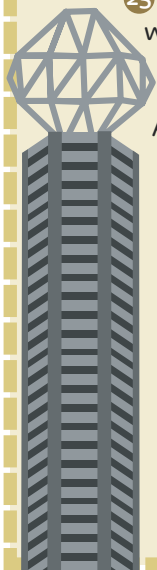

Het Nieuwe Bouwen (1915-1960)

Weg met versiering: hier draait alles om glas, beton en open ruimte. Het Nieuwe Bouwen maakte werken en wonen gezond en efficiënt. Het **20 Justus van Effencomplex** (1922), de **21 Van Nellefabriek** (1925-1931), **22 Huis Sonneveld** (1929) en de **23 Bergpolderflat** (1934) zijn iconen van deze vooruitstrevende stijl waarin Rotterdam uitblinkt.

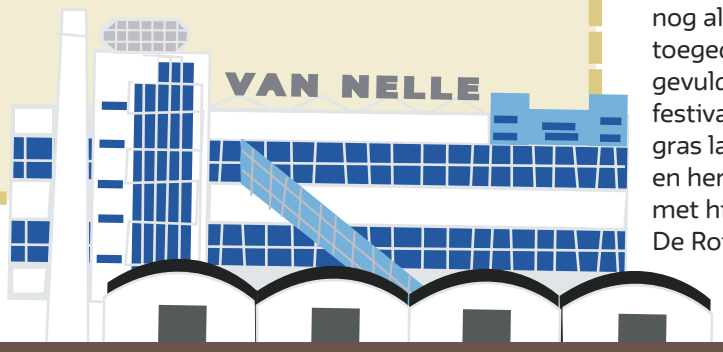
Art Deco (1920-1935)

Strakke lijnen, zonnestralen, chroom en exotische patronen sierden gebouwen vol optimisme. Denk *The Great Gatsby* - de 'roaring twenties'. In Rotterdam zie je Art Deco in het **24 Atlantic Huis** (1928) en het **25 Atlanta Hotel** (1929) - stijlvol, modern en werelds.

Traditionalisme (1925-1960)

Als reactie op al dat moderne en modieuze gedoe keerden sommige architecten juist terug naar traditionele vormen. Hoge puntdaken met dakpannen, baksteen en torens, zoals bij **26 Museum Boijmans Van Beuningen** (1928). Deze bouwstijl gaf een gevoel van rust, traditie en menselijke schaal.

5. De Moderne Metropool

1940-nu

Terwijl de Tweede Wereldoorlog al woedde in Europa, bouwde Rotterdam in 1940 nog aan de toekomst. **Diergaarde Blijdorp** en de nieuwe **Beurs** aan de Coolingsingel waren bijna klaar, de **Maastunnel** in aanbouw. Nederland was immers neutraal - tot 10 mei. Duitse parachutisten vielen (letterlijk) Rotterdam binnen. Nederlandse mariniers verdedigden de bruggen over de Maas. Met succes; vier dagen lang wisten zij te voorkomen dat de Duitse oorlogsmachine het centrum van Rotterdam kon binnendringen. Om deze patstelling te doorbreken, kozen de nazi's voor totale vernietiging. Op 14 mei, om 13:22 uur, vielen de bommen. Een kwartier later stond de stad in brand: zo'n 850 doden, 80.000 mensen dakloos. Het hart van Rotterdam lag in puin.

Toch begon nog geen week later de wederopbouw. Stadsarchitect W.G. Witteveen ontwierp een plan met grachten en smalle straatjes, die grotendeels de oude stadsstructuur volgden. Plan-Witteveen werd te ouderwets gevonden, dus gooide zijn opvolger Cornelis van Traa het over een compleet andere boeg. Zijn 'Basisplan' was modern en functioneel, zonder nostalgie: brede verkeerswegen en een strikte scheiding tussen gebieden voor wonen, werken en recreëren. De Botlek, Europoort en Maasvlakte zorgden daarbij voor economische groei. Deze aanpak had één groot nadeel: de stad werd groot, maar kil. Buiten het centrum verzeiden woonwijken als Pendrecht, Zuidwijk en Overschie. Maar wat er ontbrak was *sfeer*. Ondanks hoogtepunten als het **Groothandelsgebouw**, de **Lijnbaan** en de metro bleef het centrum lang een groot, leeg tochtgat.

In de jaren '70 veranderde dat. Onder groeiend verzet tegen sloop en asfalt koos de stad steeds vaker voor renovatie. De haven trok naar zee, de vrijgekomen stadshavens werden opnieuw ingericht. Met het 'Binnenstadsplan' en het 'Masterplan Kop van Zuid' (inclusief Erasmusbrug) kreeg Rotterdam weer een menselijk gezicht. Het wonen keerde langzaam terug naar het centrum, waar het verblijf aangenaam moest zijn; De Kop van Zuid werd een verlenging van dat centrum - mét een moderne skyline.

Rotterdam blijft zich bewijzen als een stad die zichzelf steeds opnieuw uitvindt. Het trotse havenhart klopt nog altijd; het 'rauwe randje' dat Rotterdam vaak wordt toegedicht is volledig omarmd. Toch is dat hart ook gevuld met warmte: pleinen die bruisen met markten en festivals, in parken wordt gesport en geBBQ'd, en op het gras langs de singels wordt 's zomers gechilld. Renovatie en herbestemming van monumenten gaan hand in hand met hippe nieuwbouw, zoals de nu al iconische Markthal, De Rotterdam, het Centraal Station en het Depot van Boijmans. De stad die niet buigt maar bouwt; Rotterdams steen is veerkrachtig!

BOUWSTIJLEN

Wederopbouwarchitectuur (1945-1968)

Na het bombardement koos Rotterdam voor helder, modern en nuchter. 27 **Lijnbaan** (1953), 28 **Groothandelsgebouw** (1953), bioscoop 29 **Thalia** (1955) en 30 **De Doelen** (1966): robuust en doelgericht, met veel glas en beton. De stad herbouwde zich, met grote gebouwen als iconen van vooruitgang.

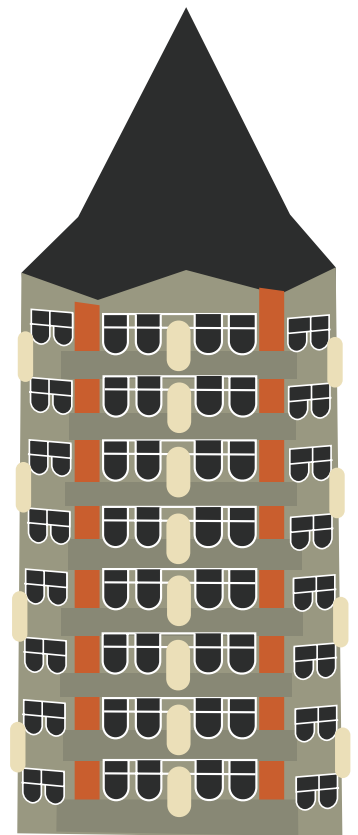
Post '65 (1965-1990)

Na al die rechte lijnen kwam er ruimte voor experiment. De 31 **Kubuswoningen** (1984) en 32 **Blaaktoren** (1984) brengen speelsheid en identiteit. Woonwijken uit deze tijd zijn vaak doolhoven met hofjes en 'gezellige' straatjes; kleinschalig, sociaal en eigenwijs - denk aan 33 **Heliport*** (1977).

Neo-Rationalisme & High-Tech (1980-nu)

Gebouwen kregen weer duidelijke vormen, menselijke schaal én zichtbare techniek. De 34 **Peperklip*** (1982), de 35 **Centrale Bibliotheek*** (1983) met z'n gele buizen en 36 **Tropicana*** (1988) laten zien hoe architectuur transparant en functioneel tegelijk kan zijn.

* (Nog) geen monumenten.

▲ Blaaktoren

Deze gids is bedoeld om het hele jaar door van monumenten te kunnen genieten. Tijdens Open Monumentendag Rotterdam, elk jaar in het tweede weekend van september, zie je op www.ondrotterdam.nl welke monumenten dat jaar open en gratis te bezoeken zijn.